

ARXEOLÖGİYA VƏ ETNOQRAFİYA

UOT 902

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

OSMANTƏPƏ YAŞAYIŞ YERİ DAŞ DÖVRÜNÜN YENİ ABİDƏSİDİR

Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın arxeoloji abidələrinin tədqiqi ilə Daş dövrünün müxtəlif mərhələləri Paleolit dövründən başlayaraq Neolit dövrünədək öyrənilmişdir. Lakin Mezolit dövrü və Mezolitdən Neolitə keçid mərhələsi kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Cənubi Qafqazda indiyədək keramikasız Neolit dövrünün abidələri yaxşı öyrənilmədiyindən keramikalı Neolit dövrünün mənşəyi ilə bağlı qafqazşünas arxeoloqlar arasında bir-birinə zidd iki nəzəriyyə meydana çıxmışdır. Bəzi tədqiqatçılar az miqdarda tapıntılara əsaslanaraq ehtimal edirlər ki, Cənubi Qafqazın Neolit mədəniyyəti yerli zəmində yaranmışdır, digərləri isə Cənubi Qafqazda Neolit mədəniyyətinin hazır şəkildə ortaya çıxmasına əsaslanaraq keramikalı Neolit mədəniyyətinin başqa ölkələrdən gətirildiyini söyləyirlər. Bu baxımdan Cənubi Qafqazda keramikasız Neolit dövrünün öyrənilməsindəki boşluğu dolduran Osmantəpə yaşayış yerinin yeni tapıntıları müəyyən əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatlar göstərir ki, Osmantəpə sakinləri istehsal təsərrüfatının astanasında olmuşdur. Yaşayış yerinin sakinləri başlıca olaraq ovçuluq, yığıcılıq və heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Əmək alətlərinin tipoloji analizi əsasında demək olar ki, insanlar burada uzun müddət məskunlaşmışdır. Keramikə məmulatının azlığı keramikalı Neolit dövrünün yeni başladığını göstərir. Təhlillərə əsaslanaraq yaşayış yerini e.ə. 9500-7000-ci illərə aid etmək olar.

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, Naxçıvan, Mezolit, Keramikasız Neolit, obsidian, mikrolitlər.*

Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın arxeoloji abidələrinin tədqiqi ilə Daş dövrünün müxtəlif mərhələləri Paleolit dövründən başlayaraq Neolit dövrünədək öyrənilmişdir. Lakin Mezolit dövrü və Mezolitdən Neolitə keçid mərhələsi kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Hazırda Cənubi Qafqazda Neolit dövrünün maddi-mədəniyyəti Şomutəpə-Şulaveri və Kültəpə mədəniyyəti ilə təmsil edilməkdədir. Keramikalı Neolit dövrünün ən qədim abidəsi Naxçıvanda olan Kültəpə yaşayış yeridir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu yaşayış yerində həyat e.ə. VII minilliyin ikinci yarısında başlanmışdır [17, s. 81-113]. Lakin indiyədək Cənubi Qafqazda keramikasız Neolit dövrünün abidələri öyrənilməmişdir. Hazırda Cənubi Qafqazda Neolit dövrü yalnız keramikalı Neolit dövrünün abidələri ilə təmsil edilməkdədir. Buna görə də keramikalı Neolit dövrünün mənşəyi ilə bağlı qafqazşünas arxeoloqlar arasında bir-birinə zidd iki nəzəriyyə meydana çıxmışdır. Bəzi tədqiqatçılar az miqdarda tapıntılara əsaslanaraq ehtimal edirlər ki, Cənubi Qafqazın Neolit mədəniyyəti yerli zəmində yaranmışdır, digərləri isə Cənubi Qafqazda Neolit mədəniyyətinin hazır şəkildə ortaya çıxmasına əsaslanaraq keramikalı Neolit mədəniyyətinin başqa ölkələrdən gətirildiyini söyləyirlər. Belə ki, tədqiqatlar keramikalı Neolit dövründə istehsal təsərrüfatının əsas sahələri olan əkinçilik və maldarlığın artıq formalaşdığını təsdiq edir. Bəzi tədqiqatçıların keramikalı Neolit dövrü abidələrini Mezolit dövrü ilə bağlamaq cəhdləri də məsələni həll etməmişdir. Bu baxımdan Cənubi Qafqazda keramikasız Neolit dövrünün öyrənilməsindəki boşluğu dolduran Osmantəpə yaşayış yerinin yeni tapıntıları müəyyən əhəmiyyətə malikdir.

Osmantəpə yaşayış yeri. Bu yaşayış yeri Şahbuz rayonunun Kükü kəndi yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 2400 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yeri hazırda süni gölün sahilində yerləşir və onun bir qismi su altında qalmışdır (şəkil 1). Bu sahədə çoxlu gursulu bulaqlar olduğundan yaşayış yerinin ətrafı indi də maldar əhali tərəfindən yurd yeri kimi istifadə olunur. Bu bulaqların suyunu toplamaq üçün qəza rəisi Şəngirey 1865-ci ildə burada bənd tikdirmiş

və Qanlıgöl su anbarını yaratmışdır [3, s. 25-26]. Bənd tikilərkən yaşayış yerinin bir qismi dağılmış və qismən su altında qalmışdır. Ehtimal ki, qədim dövrdə yaşayış yeri bulaqların lap yaxınlığında olmuşdur. Göl sularının mədəni təbəqəni yumması nəticəsində ortaya çıxan çoxsaylı obsidian alətlər bu yaşayış yerinin kəşf edilməsinin əsas səbəbi olmuşdur. Bu sahə 2019-2020-ci illərdə V.B.Baxşəliyevin rəhbərliyi ilə araşdırılmışdır. Araşdırma nəticəsində xeyli obsidian alətlər və az sayda keramika nümunələri aşkar olunmuşdur. Araşdırma nəticəsində həmçinin bir ocağın qalıqları da aşkar olunmuşdur (şəkil 2, 1).

Şəkil 1. Osmantəpə yaşayış yerinin coğrafi mövqeyi.

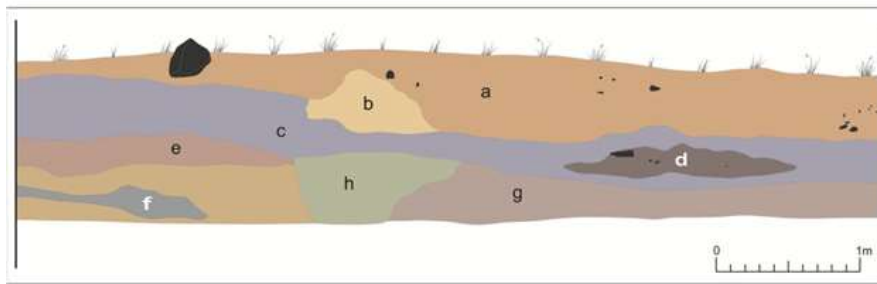
Bu ocaq dairəvi formada olub torpaqda qazılmış, döşəməsinə daş döşənmiş və divarları gil məhlulu ilə suvanmışdı. Ocağın içərisində boz rəngli kül və kömür qalıqları qalmışdı. Tapıntıların əksəriyyəti obsidian alətlərdən ibarət idi. Araşdırmalar zamanı yaşayış yerinin sahəsi müəyyənləşdirildi. Müəyyən edildi ki, yaşayış yeri tamamilə dağıdılmayıb. Yaşayış yerinin bəzi yerlərində yarımqazmaların qalıqları qalmışdı. Bu yarımqazmaların da içərisindən obsi-

dian parçaları aşkar olunurdu. Yaşayış yerinin bir qismi göl suları ilə yuyulduğundan sahilə mədəni təbəqənin kəsiyi yaranmışdı. Kəsiyin bir qismi bizim tərəfimizdən təmizləndi və qeydə alınaraq rəsmi çəkildi (şəkil 2, 2). Təmizləmə nəticəsində obsidian, ağac kömürü və kül qalıqları ilə zəngin olan incə təbəqələrin mövcud olduğu müəyyənləşdirildi. Bir-birini əvəz edən bu təbəqələr rənginə görə fərqlənirdi. Kəsikdə həmçinin yarımqazmaya aid divar da aydın görünürdü. Ehtimal ki, bu təbəqələr insanların müxtəlif dövrlərdəki fəaliyyəti nəticəsində yaranmışdı. Bu, əmək alətlərinin müxtəlif dövrlərə aid olması ilə də təsdiq olunur.

Aparığımız araşdırmalar zamanı yaşayış yerində 300-dən artıq obsidian əmək aləti aşkar olunmuşdur. Onlar arasında 8 nukleus və 159 mikrolit vardır. Mikrolitlərin ölçüsü 1-2 santimetr arasındadır. Əmək alətlərinin digər qismi nisbətən böyük həcmli obsidianlardan hazırlanmışdır. Onların ölçüləri 4-7 santimetr arasındadır. Aşkar olunmuş nukleuslar müxtəlif formalıdır. İşlənməmiş özlər də vardır. Nukleusların ikisi diskşəkilli, üçü piramidal, üçü isə prizmatik formalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, nukleusların hamısı qəlpələnmə nəticəsində tükənmişdir. Əmək alətlərini iki qrupa bölmək olar.

1

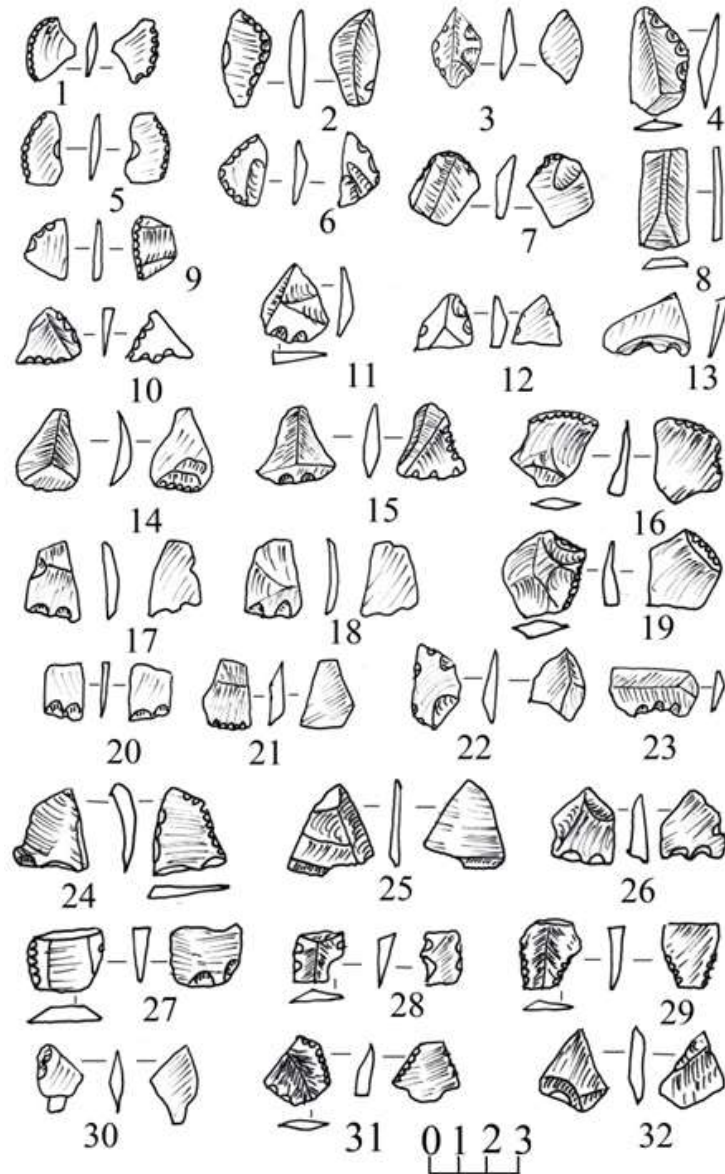

2

Şəkil 2. Osmantəpə yaşayış yeri: **1** – Ocaq qalığı; **2** – Yaşayış yerinin kəsiyi: **a** – keramika və obsidian qalıqları olan torpaq layı; **b** – yarımqazmanın divarı; **c** – kömür qarışıq küllü torpaq; **d** – döşəməsinə daş düzülmüş ocaq qalığı; **e** – qəhvəyi rəngli torpaq; **f** – açıq rəngli küllü torpaq; **g** – qumlu və daşlı torpaq; **h** – sərt küllü torpaq.

Birinci qrupa daxil olan obsidian alətlər mikrolitlərlə təmsil edilmişdir. Mikrolitlər əsasən üçbucaq və trapesiya formalıdır. Onlar başlıca olaraq qaşov [qazıyıcı] kimi işlədilmişdir. Lakin ox ucluqları və lövhəşəkilli alətlər də vardır.

Qaşovlar. Bu tip alətlər əsasən seqmentşəkilli, üçbucaqşəkilli və trapesiya formalıdır. Alətlər formaca bir-birindən fərqlənirlər. Seqmentşəkilli alətlər xüsusilə diqqətəlayiqdir (şəkil 3, 1-4, 5-9). Bu alətlərin bəzisinin hər iki tərəfi (şəkil 3, 1, 5, 7, 9), bəzisinin isə yalnız bir tərəfi retuşlanmışdır (şəkil 3, 2, 6). Bu tip alətlər Helwan yaşayış yerindən [13, 2002, şəkil 6, 1-3], Klissoura [14, şəkil 5, 20], Franchtyi [20, şəkil 5] yaşayış yerindən, Aralıq dənizi hövzəsinin abidələrindən [12, şəkil 3] və Natfuy mədəniyyəti abidələrindən [7, şəkil 6, 1-2] məlumdur.

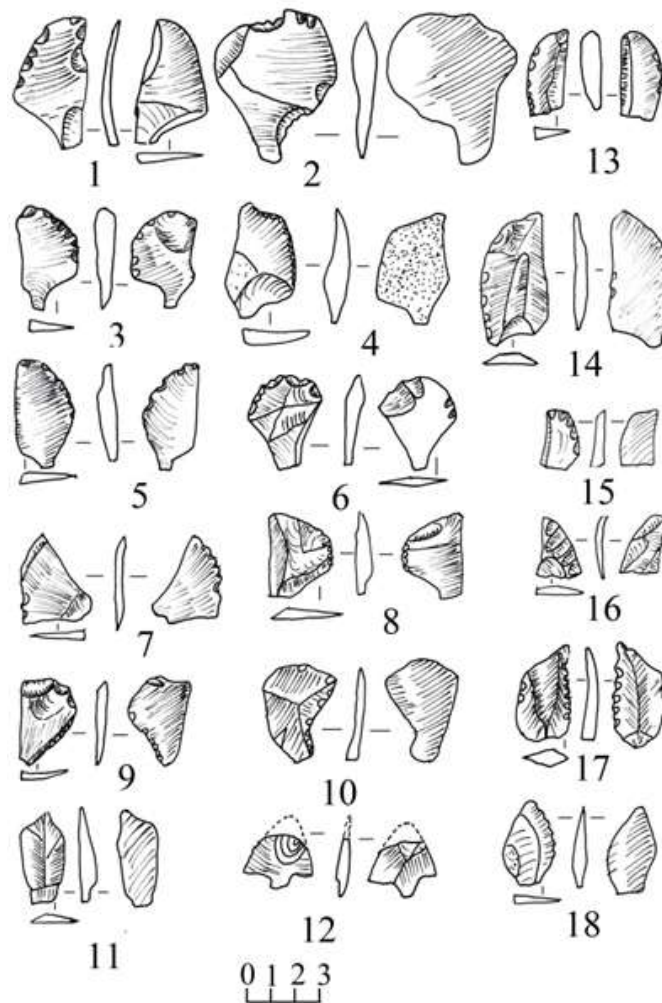

Şəkil 3. Osmantəpə yaşayış yeri. Mikrolitlər.

Tarıntılar arasında ikinci tip, üçbucaqşəkilli qaşovlar xüsusilə fərqlənirlər. Üçbucaqşəkilli qaşovların müxtəlif tipləri vardır. Bu tip alətlər başlıca olaraq obsidian qəlpələrindən hazırlan-

mışdır. Alətlərin ağız kənarlarında işlənmə izləri vardır. Bəzən alətlərin bir, bəzən isə hər iki tərəfindən istifadə olunmuşdur (şəkil 3, 10-12, 22, 32). Bəzi qaşovlar obsidian lövhələrdən hazırlanmışdır (şəkil 3, 13). Üçbucaqşəkilli qaşovlar Klissoura [14, şəkil 5, 13], Schinaria [14, şəkil 23, q] yaşayış yerinin Mezolit dövrü təbəqəsindən, Aralıq dənizi hövzəsi abidələrindən [12, şəkil 3] və Natfuy mədəniyyəti abidələrindən [7, şəkil 6, 4] məlumdur. Üçüncü tip qaşovlar trapesiya formalı (şəkil 2, 14-21, 23-25) yaxud dördbucaq formalıdır (şəkil 3, 7-8, 22, 27-29). Trapesiyaşəkilli alətlərin bəzisi incə retuşla işlənmişdir (şəkil 3, 14, 17, 19, 21). Onların işlək hissəsində istifadə nəticəsində iki qopuq yaranmışdır (şəkil 3, 15, 17, 18, 20). Franchtyi mağarasından olan bu tip trapesiyaşəkilli alətlər e.ə. 8200-7500-cü illərə aid edilir [20, s. 295]. Bu tip qopuqlara Mezolit və Erkən Neolit dövrünə aid əmək alətlərində rast gəlinir [11, şəkil 1, 10].

Bu tip trapesiyaşəkilli qaşovların tam bənzərləri Franchtyi mağarasından [19, şəkil 2, 5; 20, şəkil 5] məlumdur. Belə alətlərin yaxın bənzərləri Türkiyədə Yeni Mahalle yaşayış yerindən də [9, şəkil 22] məlumdur. Bəzi alətlərdə işlənmə izlərinə rast gəlinmir, lakin onların ağızının bir hissəsinin qırılması bu alətlərdən istifadə olunduğunu göstərir. Dördbucaq formalı qaşovlarda da işlənmə izlərinə rast gəlinir. Buna bənzər qaşovlar Cyclope mağarasından [14, şəkil 18, 6] məlumdur. Bu tip alətlər tədqiqatçılar tərəfindən e. ə. 7800-6900-cü illərə [2014, s. 47] aid edilir.

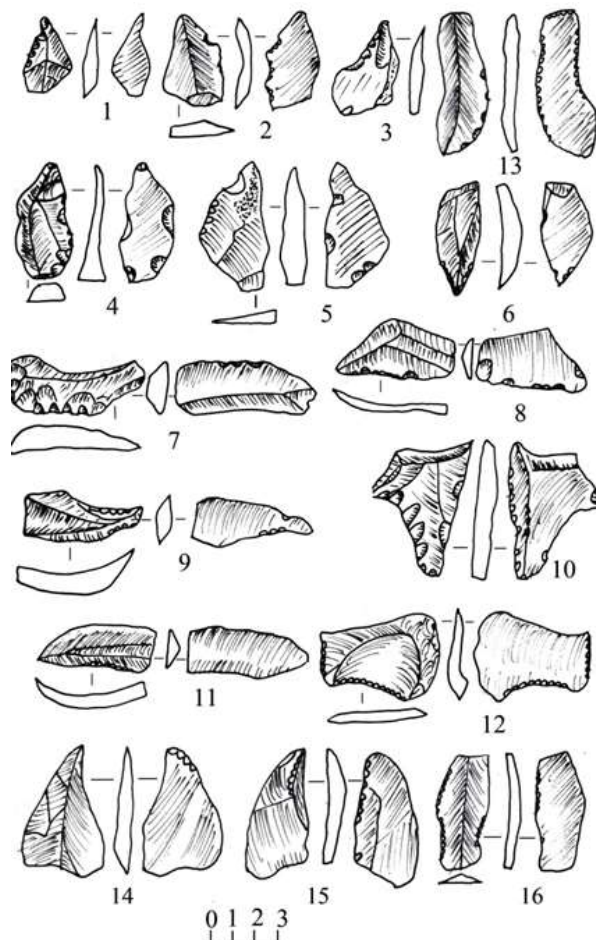

Şəkil 4. Osmantəpə yaşayış yeri. Ərsinlər və ox ucları.

Ox ucları. Bu tip tapıntılar azdır. Belə alətlər yalnız dörd ədəddir. Bunların üçü üçbucaq-şəkilli olub qısa saplaqları vardır (şəkil 3, 30-31). Ox uclarının biri dördbucaq formalıdır (şəkil 4, 11). Bu tip ox ucları Cənubi Qafqazın Neolit abidələrindən məlum deyil. Lakin bu ox uclarının bənzərləri İordaniyanın Neolit abidələrindən məlumdur [22, şəkil 12]. Cafer Höyük yaşayış yerinin müxtəlif təbəqələrindən aşkar olunan ox ucluqları e.ə. 8000-7700-cü illərə aid edilir [8, s. 8-16, şəkil 14, 8; şəkil 22, 4-7]. Bu tip ox ucluqları həmçinin Akarçay Tepe yaşayış yerindən [18, şəkil 25] məlumdur. Yeni Mahalle yaşayış yerindən tapılan ox ucluqları daha qədim dövrə aid edilir [9, s. 147, şəkil 20].

Bu tip ox ucluqlarının bənzərləri, e. ə. 6500-6000-ci illərə aid edilən yaşayış yerlərindən də məlumdur [22, s. 22]. Badamşəkilli forması ilə fərqlənən bir əmək aləti də (şəkil 2, 18), fikrimizə görə, atıcı alətin ucluğu kimi istifadə olunmuşdur. Bu tip alətlər Yaxın Şərqi Erkən Neolit dövrü abidələrindən də vardır [8, s. 35, şəkil 22, 2; 15, şəkil 12, a, b, e, f].

Oraq dişi. Oraq dişi bir nümunə ilə təmsil olunmuşdur (şəkil 3, 8). Bu alət kəsikdə trapeziyaşəkilli olan obsidian lövhədən hazırlanmışdır. Ağzında retuş izləri yoxdur. Bundan başqa iki ədəd lövhəşəkilli alət də vardır. Amma onlar qaşov kimi istifadə olunmuşdur (şəkil 3, 28-29). Bu tip alətlər Mezolit dövrü və Erkən Neolit dövrü abidələrindən məlumdur [8, s. 29, şəkil 14, 2].

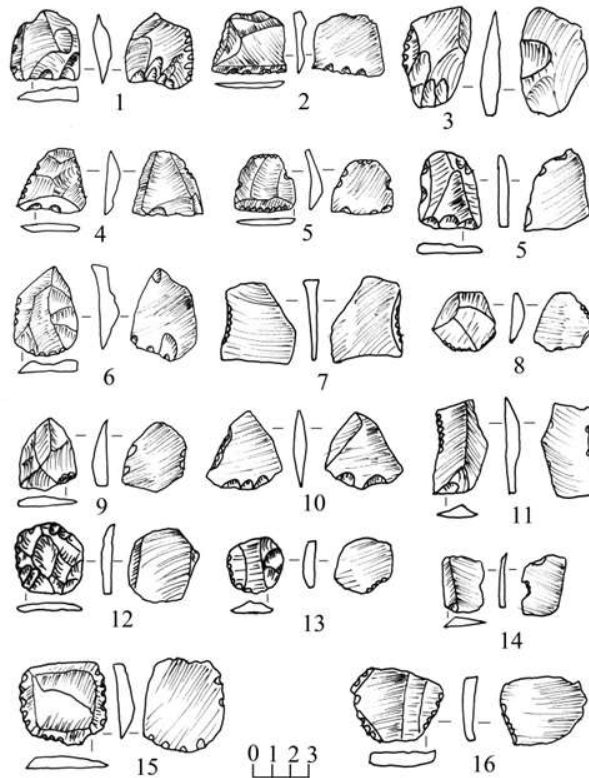

Şəkil 5. Osmantəpə yaşayış yeri: 1-6, 8, 9, 10-11 – burğular; 7, 11, 12-13 – sıyrığaclar; 14-16 – itiuclular.

İkinci qrupa aid obsidian məmulatı böyük həcmli obsidian qəlpələrdən hazırlanmışdır. Onların ölçüləri 3-7 santimetr arasındadır. Bu qrupdakı alətlər ərsin, burğu, qaşov, sıyrığac və oraq dişlərindən ibarətdir.

Ərsinlər. Bu tip alətlərin müxtəlif tipləri vardır. Onlar arasında oval formalı kəsici alətlər xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu tip alətlərin kəsəri adətən üçbucaqşəkilli, ya da oval formalıdır. Bəzi ərsinlərin ağac, yaxud sümük əsasa bərkitmək üçün qısa saplağı var (şəkil 4, 1, 2, 3, 4, 5, 8). Alətlərdən birinin kəsəri yan tərəfdə deyil baş tərəfdədir (şəkil 4, 6). Bəzi alətlərin ağız retuşla işlənmişdir. Bütün alətlərin ağız hissəsində istifadə olunmanın izlərini göstərən bir-birinə paralel olan xətlər vardır. Bu alətlərdən birinin mikroskopik analizi zamanı bir-birinə paralel qeyri-müntəzəm şırımlar aşkar olunmuşdur. Ehtimal ki, bu tip alətlərin bəzisi ağac, yaxud digər bərk materialın işlənməsi üçün istifadə olunmuşdur (şəkil 8, 1, 4). Ərsinlərin digər tiplərinin çox qısa saplaqları vardır (şəkil 4, 7, 9, 10). Bu alətlərin kəsəri retuşla işlənmişdir. Bıçaqşəkilli kəsici alətlər də vardır (şəkil 4, 13-17). Bu alətlərin səthi retuşla işlənmiş və cilalanmışdır (şəkil 4, 15). Ehtimal edirik ki, bu tip alətlər başlıca olaraq bitkilərin yığılmasında istifadə olunmuşdur. Alətlərin ağız hissəsində kəsərə maili paralel xətlərin olması da bunu təsdiq edir.

Qeyd etmək istəyirik ki, bu tip alətlər indiyədək Cənubi Qafqazın Neolit abidələrindən aşkar olunmamışdır. Bu tip ərsinlər başlıca olaraq Mezolit dövrü abidələrindən məlumdur. Bu tip alətlər Gusir Höyük [15, s. 15, şəkil 14], Maroulas yaşayış yeri [14, şəkil 14; 21, s. 59, şəkil 15, 12; şəkil 16], Klissoura [14, s. 36, şəkil 5, 4-7] və digər yaşayış yerlərindən məlumdur. Maroulas yaşayış yerindən aşkar olunan bu tip alətlər e.ə. 9-8-ci minilliklərə aid edilir [21, s. 62]. Gusir Höyük yaşayış yerindən aşkar olunan əmək alətləri də bu dövrə aiddir.

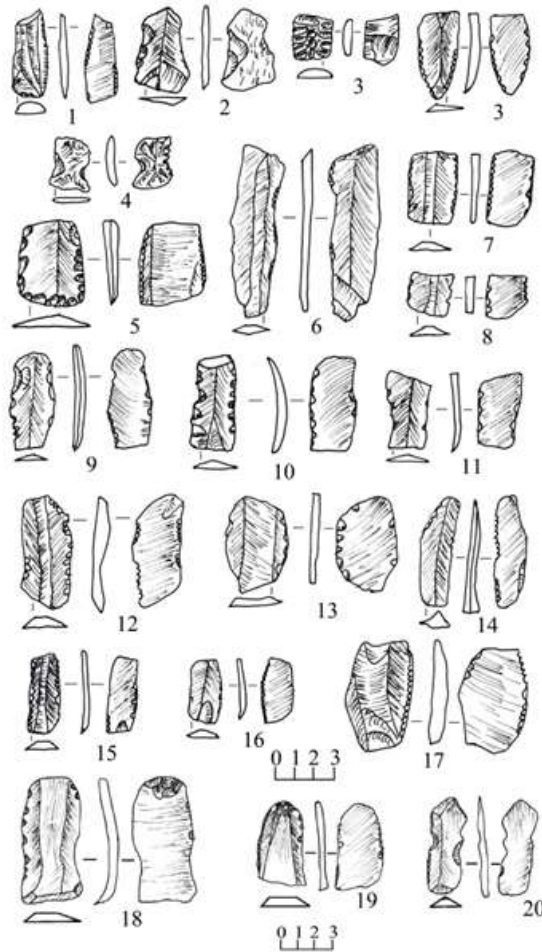
Şəkil 6. Osmantəpə yaşayış yeri. Qaşıyıcı alətlər.

Burğular. Burğular əsasən kəsikdə üçbucaqçəkili olan lövhələrdən hazırlanmışdır (şəkil 5, 1-6, 8, 9, 11). Alətlərin ucu itilənmiş, ağzı bir tərəfdən retuşla işlənmişdir. Alətlərin ucu işlənmədən cilalanmışdır. Ehtimal ki, bu alətlərin bəzi tipləri (şəkil 5, 2, 4, 8, 10) açılmış deşikləri genişləndirmək üçün istifadə olunmuşdur. Bu alətlərdən birinin mikroskopik tədqiqi onun sıyrığac kimi istifadə olunduğunu göstərir (şəkil 5, 9). Belə ki, onun ağız hissəsində bir-birinə paralel şəkildə işlənmə izləri qalmışdır (şəkil 8, 1, 1).

Bu tip alətlərin bəzisi (şəkil 5, 4) formasına və işlənmə üsuluna görə Üst Paleolit alətləri ilə bənzərdir [5, s. 135, şəkil 6, 19]. Belə alətlər Maroulas, [21, s. 58, şəkil 14, 1-10], Gusir Höyük [Karul, 2011, şəkil 15], Franchtyi [10, s. 1139, şəkil 5, 8-13], Roahol Tapeh [6, şəkil 6, 12] və digər abidələrdən məlumdur.

Sıyrığaclar. Sıyrığaclar üç nümunə ilə təmsil olunmuşdur. Onlar kəsikdə üçbucaq formalıdır (şəkil 5, 7, 11, 12). Bu alətlərin ağzı bir tərəfdən retuşla işlənmişdir. Bəzən alətlərin ön tərəfləri işlənmişdir (şəkil 5, 7, 12). Lakin bu alətlərdən birinin hər iki tərəfində işlənmə izləri vardır (şəkil 5, 12, 13). Bu tip alətlərin yaxın bənzərləri Nissi Beach [14, s. 56, şəkil 28, 8], Franchtyi [19, s. 33, şəkil 2, 5; 10, s. 1139, şəkil 5, 3], Merijhelo [6, şəkil 10, 10] və digər yaşayış yerlərindən məlumdur.

Nizə ucluğunun yalnız saplaq hissəsi sağlamat qalmışdır. Onun üzəri retuşla işlənmişdir (şəkil 5, 10).

Şəkil 7. Osmantəpə yaşayış yeri. Oraq dişləri.

Qaşovlar. Bu tip alətlər üçbucaqşəkilli və trapesiya formalıdır (şəkil 6, 1-10). Lakin bəzi alətlər ovalşəkilli və dördbucaqformalıdır (şəkil 6, 12-16). Bəzi alətlər bir, bəziləri iki, bəziləri isə üç tərəfdən işlənmişdir. Alətlərin işlək tərəfləri istifadə nəticəsində kütləşmişdir. Bu tip alətlər Mezolit dövrü və Erkən Neolit dövrü abidələrindən məlumdur. Belə alətlər Egey hövzəsinin Klissoura, Maroulas [14, s. 36, şəkil 5, 9, 13; şəkil 14, 25; şəkil 23, 1, n] kimi abidələrindən, həmçinin Aralıq dənizi hövzəsinin abidələrindən [16, s. 435, şəkil 7, 13] məlumdur. Bu tip qaşovlar Kültəpə [17, şəkil 16, 5], Şomutəpə [2, c. 126] və Şulaveridən də məlumdur.

İti uclular. Bu tip alətlər bir neçə nümunə ilə təmsil olunmuşdur (5 ədəd). Onlar üçbucaqşəkilli olub iti ucluqludur. Alətlərin ucları əlavə olaraq retuşlanaraq itilənmişdir (şəkil 5, 14-15).

Oraq dişləri. Bu tip alətlər sayca azdır (20 ədəd). Bu alətlər kəsikdə üçbucaqşəkilli və trapesiya formalı lövhələrdən hazırlanmışdır (şəkil 6, 11-14; şəkil 7, 1-17). Bu alətlərin bəzisi retuşla işlənmiş, bəziləri isə təbii şəkildə istifadə olunmuşdur. Belə ki, onların tiyəsi çox iti olduğundan retuşa ehtiyac olmamışdır. Bəzi oraq dişlərinin üzəri başdan başa retuşla işlənmişdir (şəkil 7, 3). İşlənmə izləri adi gözlə belə görünür. Bu alətlərin tiyəsində tiyəyə yönəlmiş çoxsaylı paralel xətlər qalmışdır. Bu həmin alətlərin mikroskopik tədqiqi ilə də təsdiq olunur (şəkil 8, 1, 2-3). Araşdırmalar göstərir ki, bəzi oraq dişləri xarab olduqdan sonra qaşov kimi işlədilmişdir. Oraq dişlərinin ucunun əlavə retuşla işlənməsi də bunu təsdiq edir (şəkil 6, 14; şəkil 7, 4, 5). Bu tip oraq dişləri Erkən Neolit dövrü abidələrindən yaxşı məlumdur. Belə alətlər Argissa-Magoula [19, şəkil 5.3, şəkil 10.1; Reingruber, 2011, şəkil 6], Kültəpə [3, tab. III, 12], Şomutəpə [2, s. 67, 72, 116] və Şulaveri yaşayış yerlərindən məlumdur. Lakin onların bəzisi (şəkil 7, 13, 17) arxaik forması ilə digərlərindən fərqlənir ki, bu da onların qədim tarixə malik olduğunu göstərir.

Bıçaqlar. Bu tip alətlər iki nümunə ilə təmsil olunmuşdur. Bu alətlərin biri kəsikdə trapesiya formalı böyük lövhədən hazırlanmışdır. Tiyəsi incə retuşla işlənmiş, uc hissəsi kütləşmişdir. Üz tərəfində, tiyənin uzununa, uca doğru yönəlmiş paralel xətlər qalmışdır ki, bu da onun bıçaq kimi işləndiyini göstərir (şəkil 7, 18). İkinci nümunə həcmcə nisbətən kiçikdir. Bu alət kəsikdə trapesiya formalı lövhədən hazırlanmış, ucu kütləşmişdir. Tiyəsi retuşla işlənmişdir. Üz tərəfində tiyəsinin uzununa, uca doğru yönəlmiş paralel xətlər qalmışdır (şəkil 7, 19).

Nizə ucluğu. Bu alət kəsikdə üçbucaqşəkilli lövhədən hazırlanmışdır. Tiyəsi retuşla işlənmişdir. Üz tərəfində uca doğru yönəlmiş paralel xətlər şəklində izlər qalmışdır. Ucu işlənmədən kütləşmişdir (şəkil 7, 20).

Keramika məmulatı. Keramika məmulatı obsidian tapıntılarla müqayisədə çox azdır (23 ədəd). Onlar kiçik parçalarla təmsil olunmuşdur. Onların hamısı narın qum qarışığı olan gildən hazırlanmışdır. Gilinin rənginə görə keramika məmulatını iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa daxil olan keramika qırmızı rəngdə bişirilmişdir (14 ədəd). Onların ikisi boz astarlıdır. Bu parçaların üzəri cızma xətlərlə naxışlanmışdır. İkinci qrupdakılar boz, ya da qara rəngdə bişirilmişdir (9 ədəd). Onların ikisi çəhrayı astarlıdır. Boz rəngli keramika naxışsızdır.

Obsidian yataqları. Cənubi Qafqazda obsidian yataqları Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda vardır. Zəngin obsidian yataqları həmçinin Şərqi Anadoluda da var. Tədqiqatlar göstərir ki, Naxçıvanın qədim sakinləri başlıca olaraq Zəngəzur, Göyçə və Şərqi Anadolunun obsidian yataqlarından istifadə etmişlər [1, s. 17-18]. Lakin obsidianların əksəriyyəti Zəngəzur və Göyçə gölü hövzəsində yerləşən Göyçə yataqlarındandır. Şərqi Anadolunun obsidian yataqları isə az istifadə olunmuşdur. Bu baxımdan Osmantəpə yaşayış yerinin obsidianları da

istisna deyil. Yaşayış yerindən götürülmüş obsidianların analizi göstərir ki, onlar başlıca olaraq Zəngəzur (89 ədəd) və Göyhasardan (2 ədəd) gətirilmişdir (Obsidian nümunələri Marie Orange tərəfindən analiz edilmişdir). Analizin nəticələri Osmantəpə sakinlərinin başlıca olaraq Zəngəzur, qismən isə Göyçə yataqlarından istifadə etdiyini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, obsidian xammal kimi Naxçıvanda Orta Paleolit dövründən istifadə olunmuşdur. Lakin bu obsidianların qaynağı indiyədək müəyyən edilməmişdir.

Şəkil 8. Osmantəpə yaşayış yeri: 1 – alətlərin mikroskopik analizi;
2 – Başıurdda yarımqazma tipli evlər.

Alınan nəticələrin qiymətləndirilməsi. Araşdırmalara əsasən demək olar ki, Osmantəpə sakinləri yarımqazma tipli evlərdə yaşamışlar. Bu tip evlər indi də maldar tayfalar tərəfindən istifadə olunur (şəkil 8, 2). Qeyd etdiyimiz kimi, arxeoloji materialların əksəriyyəti obsidian məmulatından ibarətdir. Birinci qrupa daxil olan alətlər başlıca olaraq qaşovlarla təmsil olunmuşdur. Lakin ikinci qrupda alətlərin çeşidi artmışdır və müxtəlif alətlər, o cümlədən oraq dişləri meydana çıxmışdır. Tədqiqat göstərir ki, bəzi alətlər çoxfunksiyalı olmuşdur. Əmək alətlərinin bənzərləri Mezolit və Erkən Neolit dövrü abidələrindən məlumdur. Qeyd etmək lazımdır ki, qısa saplaqlı ərsinlərin bənzərləri Cənubi Qafqazın Son Neolit dövrü abidələrindən məlum deyil. Bu isə yaşayış yerinin qədim tarixə malik olduğunu göstərir. Əmək alətlərinin tipoloji analizinə əsasən demək olar ki, Osmantəpənin qədim sakinləri başlıca olaraq maldarlıq və yığıcılıqla məşğul olmuşlar. Lakin oraq dişləri və keramika məmulatı

istehsal təsərrüfatının mövcud olduğunu təsdiq edir. Osmantəpə yaşayış yerinin tədqiqi Naxçıvanın qədim sakinlərinin hansı yollarla obsidian yataqlarına doğru getdiyini də dəqiqləşdirməyə imkan verir. Obsidian alətlərin mikroskopik tədqiqi bu yaşayış yerinin obsidianın daşınmasında keçici yaşayış yeri kimi deyil, həmçinin insanların burada müəyyən müddət yaşadığını göstərir. Yaşayış yerində mədəni təbəqənin yığılması da bunu təsdiq edir. Yaşayış yerinin yüksək dağlıq ərazidə yerləşdiyini və burada iqlimin soyuq olduğunu nəzərə alsaq deyə bilərik ki, Osmantəpə yaşayış yeri mövsümi yaşayış məskəni kimi istifadə olunmuşdur. Keramika məmulatının çox az miqdarda və kiçik parçalar halında aşkar olunması bizcə keramikalı Neolit dövrünün və istehsal təsərrüfatının yenicə başladığını göstərir. Əmək alətlərinin tədqiqi də bunu sübut edir. Demək olar ki, Osmantəpə yaşayış yerinin materialları Mezolitdən Neolite keçid dövrünü əks etdirir. Araşdırmalar obsidian alətlərin hazırlanmasında başlıca olaraq Göyçə və Zəngəzur obsidianından istifadə olunduğunu göstərir ki, bu da Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda keramikalı Neolitin yerli zəmində inkişaf etdiyini təsdiq edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, Osmantəpə sakinləri istehsal təsərrüfatının astanasında olmuşdur. Əmək alətlərinin tədqiqinə əsasən demək olar ki, yaşayış yerinin sakinləri başlıca olaraq ovçuluq, yığıcılıq və heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Əkinçiliyin mövcud olması ilə bağlı hələlik dəqiq məlumat yoxdur. Əmək alətlərinin tipoloji analizi əsasında demək olar ki, insanlar burada uzun müddət məskunlaşmışdır. Keramika məmulatının azlığı keramikalı Neolit dövrünün yeni başladığını göstərir. Yaşayış yerindən götürülən kömür analizi e.ə. 5735-5620-ci ili göstərmişdir. Lakin, təhlillərə əsaslanaraq yaşayış yerini e.ə. 9500-7000-cü illərə aid etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Вахşəliyев В. Нахçıванда 2018-ци илин археоложи tədqiqatları. Нахçıван: Əсəми, 2019, 104 s.
2. Ахундов Т. У истоков Кавказской цивилизации. Шомутепе. Баку, 2012, 388 с.
3. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахчыванской АССР. Баку, 1982, 316 с.
4. Сафарли Г. Эпиграфические памятники Нахчывана. Нахчыван: Аджамы, 2017, 200 с.
5. Albrecht G., Albrecht B. G., Berke H., Burger D., Moser J., Rähle W., Schoch W., Storch G., Uerpmann H.P., Urban B. Late Pleistocene and Early Holocene finds from Öküzini: A Contribution to the Settlement History of the Bay of Antalya, Turkey // *Paléorient*, 1992, v. 18/2, pp. 123-141.
6. Bahrami M., Sabzi Doabi M., Nikzad M. Note on Three New Neolithic Sites in Pish-e Kuh Region, Central Zagros / *Neolithics*, 2012, v. 1/12, pp. 8-14.
7. Bar-Yosef O. The Natufian Culture in the Levant, Threshold to the Origins of Agriculture // *Evolutionary Anthropology*, 1998, v. 6/5, pp. 159-177.
8. Cauvin J., Aurenche O., Cauvin M.C., Balkan-Atlı N. The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük // *The Neolithic in Turkey*, İstanbul, 2011, pp. 1-40.
9. Çelik B. Şanlıurfa – Yeni Mahelle // *The Neolithic in Turkey*, İstanbul, 2011, v. 2, pp. 139-164.
10. Douka K., Perl'es C., Valladas H., Vanhaeren M., Hedges R.E.M. Franchthi Cave revisited: the age of the Aurignacian in south-eastern Europe // *Antiquity*, 2011, v. 85, pp. 1131-1150.
11. Garfinkel Y., Nadel D. The Sultanian Flint Assemblage from Gesher and its Implications for Recognizing Early Neolithic Entities in the Levant // *Paléorient*, 1989, v. 15/2, pp. 139-151.

12. Guilaine J., Manen C. From Mesolithic to Early Neolithic in the western Mediterranean. Going over / The Mesolithic-Neolithic Transition in the North-West Europe. Cardiff, United Kingdom, 2005, pp. 21-51.
13. Haïdar-Boustani M. Le Néolithique Du Liban Dans Le Contexte Proche-Oriental État Des Connaissances // Annales D'histoire Et D'archéologie Université Saint-Joseph, Beyrouth, 2001-2002, v. 12-13, pp. 1-39.
14. Kaczanowska M., Kozłowski J. K. The Aegean Mesolithic: Material Culture, Chronology, Networks of Contacts // Eurasian Prehistory, 2014, v. 11 [1-2], pp. 31-62.
15. Karul N. Gusir Höyük // The Neolithic in Turkey, İstanbul, 2011, v. 1, pp. 2-17.
16. Luglie` C., Le Bourdonnec F.X., Poupeau G., Atzenia E., Dubernet S., Moretto Ph., Serani L. Early Neolithic obsidians in Sardinia [Western Mediterranean]: the Su Carroppu case // Journal of Archaeological Science, 2007, v. 34, pp. 428-439.
17. Marro C., Bakhshaliyev V., Berthon R., Thomalsky J. New light on the Late Prehistory of the South Caucasus: Data from the recent excavation campaigns at Kültepe I in Nakhchivan, Azerbaijan [2012-2018] // Paleorient, 2019, v. 45.1, pp. 81-113.
18. Özbaşaran M., Duru G. Akarçay Tepe. A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa // The Neolithic in Turkey, İstanbul, 2011, v. 2, pp. 165-202.
19. Perles C. The Early Neolithic in Greece. New York, 2004, 372 p.
20. Reingruber A. Early Neolithic settlement patterns and exchange networks in the Aegean // Documenta Praehistorica, 2011, v. 38, pp. 291-305.
21. Adamantios S., Kosłowski J.K., Kaszanowska M., Giannouli B. The Mesolithic settlement at Maroulas, Kythnos // Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 2002, v. 2 [1], pp. 45-67.
22. Wasse A., Rowan Y., Rollefson G.O. A 7th Millennium BC Late Neolithic Village at Mesa 4 in Wadi al-Qattafi, Eastern Jordan / Neolithics, 2012, v. 1/12, pp. 15-24.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
Email: velibahshaliyev@mail.ru

Vəli Baxşəliyev

OSMAN TEPE IS A NEW MONUMENT OF THE STONE AGE

Studies of the South Caucasus' archaeological sites, including Azerbaijan, revealed various periods of the Stone Age, from the Lower Paleolithic to the Neolithic Age. Simultaneously, the Mesolithic Age and the transition period from Mesolithic to Neolithic have not been appropriately studied. Moreover, the monuments of the pre-ceramic Neolithic in the South Caucasus remain unearthed. Therefore, two opposing theories appeared among archaeologists of the Caucasians. Some researchers, basing on small finds, suggest that the Neolithic of the South Caucasus have local roots, while others put forward opinions on the imported nature of the ceramic Neolithic, citing that in the South Caucasus, the producing economy existed in its finished form. At the same time, to a certain extent, new finds identified at the Osman Tepe settlement attract attention, make it possible to supplement the gap existing in the study of the pre-ceramic Neolithic in the South Caucasus. Studies show that the settlers of the ancient settlement of Osman Tepe were on the verge of moving to a production farm. The main

occupations of the settlers were hunting, gathering, and animal husbandry. Based on a typological analysis of the settlement tools, we can say that people lived here for a long time. A small number of ceramic products in our way testifies to the new beginning ceramic Neolithic. Therefore, settlements can be dated 9500-7000 BC.

Keywords: *South Caucasus, Nakhchivan, Mesolithic, pre-ceramic Neolithic, obsidian, microliths.*

Вели Бахшалиев

ПОСЕЛЕНИЕ ОСМАН ТЕПЕ – НОВЫЙ ПАМЯТНИК ЭПОХИ КАМЕННОГО ВЕКА

Исследованиями археологических памятников Южного Кавказа, в том числе и Азербайджана, выявлены различные периоды каменного века, начиная с нижнего палеолита до неолита. При этом эпоха мезолита и переходный период от мезолита к неолиту не изучены должным образом. А памятники докерамического неолита на территории Южного Кавказа остаются пока не изученными. Поэтому среди археологов-кавказоведов появились две противоположные друг другу теории. Некоторые исследователи, основываясь на малочисленных находках, предполагают, что неолит Южного Кавказа имеет местные корни, а другие выдвигают мнение о привозном характере керамического неолита, ссылаясь на то, что на Южном Кавказе производящая экономика возникла в готовом виде. С этой точки зрения определенное значение имеют новые находки, выявленные в поселении Осман Тепе, которые позволяют восполнить пробел, существующий в изучении докерамического неолита на Южном Кавказе. Исследования показывают, что жители Осман Тепе стояли на грани перехода к производящему хозяйству. Основными занятиями жителей поселения были охота, собирательство и животноводство. На основе типологического анализа орудий поселения можно сказать, что люди проживали здесь в течение длительного промежутка времени. Малочисленность керамических изделий свидетельствует о только что начавшемся керамическом неолите. На основе анализа поселение можно датировать 9500-7000 гг. до н.э.

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Нахчыван, мезолит, докерамический неолит, обсидиан, микролиты.*

Daxilolma tarixi: İlkin variant 08.01.2021

Son variant 08.02.2021